

**נייר מדיניות בנושא:
מנועי החיתון בישראל
סקירת הסוגיה והצעת פיתרון**

אלעד לוביץ
שבט תשע"ט | ינואר 2019

נייר מדיניות בנושא:

מנועי החיתון בישראל

סקירת הסוגיה והצעת פתרון

כתיבה : אלעד לוביץ

שבט תשע"ט – ינואר 2019

תקציר

מדינת ישראל אינה מאפשרת למאות אלפים מאזרחיה להינשא. אזרחים אלה, המכונים "מנועי חיתון", הם ברובם עולים מברית המועצות לשעבר או דור שני להם שאינם יהודים על פי ההלכה. מדינת ישראל הכפיפה בחוק את סוגיית הנישואין לדין הדתי, לפיכך אותם מאות אלפי ישראלים חסרי-דת אינם יכולים להתחתן בה. בנוסף לקבוצה זו קיימות קטגוריות נוספות של אזרחים מנועי חיתון, אשר לכל אחת המאפיינים שלה. בהעדר פתרון בחוק, דוחקת המדינה את מנועי החיתון לצאת את גבולות המדינה כדי להינשא לפי דין זר או לחילופין להתנהל במשק בית משותף ללא נישואין. חלופות אלו, שהוכרו על ידי בתי המשפט, אינן נותנות מענה ראוי לבעיית מנועי החיתון. נייר זה מציג את הבעיה על מרכיביה השונים ומציע כחלופה נבחרת לפתוח מסלול רישום במעמד של "ברית הזוגיות" לכל אותם זוגות מנועי חיתון. מרשם הזוגיות, על פי הצעה זו, לא יהיה זמין לזוגות הכשירים להינשא בדין הדתי. הצעה זו כורכת יחד שיפור במצב ההלכתי הבעייתי השורר כיום, יחד עם תיקון הפגיעה הקשה בזכויות האדם של מאות אלפי ישראלים.

תוכן עניינים

2	תקציר
4	מבוא
5	א. רקע
5	התגבשות המצב המשפטי הנוכחי
6	היווצרות חלופות לנישואין ברבנות
6	1. נישואי קפריסין
6	2. ידועים בציבור
8	ב. בעיית מנועי החיתון
8	חסרי הדת
8	איסורים החלים על כהן
8	ממזרים ואחרים המופיעים ברשימה השחורה
9	זוגות מעורבים
9	זוגות חד-מיניים
11	ג. סקירת חלופות
11	1. "סטטוס קוו" - שימור מצב נוכחי
11	2. מימון עלויות נישואין אזרחיים בחו"ל
11	3. שימור מצב נוכחי לצד מסלול ברית הזוגיות למנועי חיתון
11	4. שימור מצב נוכחי לצד מסלול נישואין אזרחיים למנועי חיתון
12	ד. הערכת חלופות
13	חלופה נבחרת
14	טבלת השוואת חלופות

מבוא

מדינת ישראל מתאפיינת במתח מתמיד בין היותה מדינה יהודית לבין היותה דמוקרטית. אחד מהמפגשים הטעונים ביותר של שני עולמות אלה מתרחש בסוגיית הנישואין. הנישואין בישראל נערכים על פי הדין הדתי בלבד, ובמקרה של יהודים – באמצעות הרבנות וההלכה. בעוד שיש קהל גדול שמוטרד מכך באופן עקרוני, ישנם מאות אלפים במדינת ישראל שחווים זאת כבעיה מעשית בחייהם. נייר זה לא עוסק בשאלה העקרונית בדבר קיום מונופול דתי על הנישואין. הוא עוסק באופן קונקרטי בבעיית מנועי החיתון בישראל – זוגות אשר מבקשים להינשא, אך המדינה לא מאפשרת להם. מנועי החיתון מתחלקים לכמה קבוצות שונות, אשר הגדולה שבהם היא קבוצת חסרי הדת מקרב העולים מברית המועצות לשעבר, וילדיהם. קבוצה זו מונה כ-400 אלף איש ואישה אשר אינם יהודים על פי ההלכה אך אינם משתייכים לדת אחרת, ומשום כך מנועים מחיתון על ידי כל העדות הדתיות בישראל.

הנחת המוצא של הנייר היא שאין הכרח לכרוך בין בעיית מנועי החיתון לשאלת קיום מונופול דתי על הנישואין בישראל, חרף הקשר הברור ביניהם. אנו סבורים כי ניתן לפתור את בעיית מנועי החיתון, שהינה בעיה קשה הפוגעת בזכויות יסוד של ישראלים רבים, מבלי להכריע בשאלה העקרונית המופשטת בדבר קיום חופש דת וחופש מדת בתחום הנישואין. שאלה נוספת שהנייר נמנע ממנה היא ההכרה בנישואין חד-מיניים. זוהי סוגיה שאינה תולדה ישירה של המונופול הדתי על הנישואין, והיא אכן מטרידה מדינות רבות.

הנייר פותח ברקע להבנת המצב המשפטי בסוגיה. בפרק השני מוצגת בעיית מנועי החיתון, על הקבוצות השונות הכלולות בה. הצבענו על כך שרוב מנועי החיתון הם מבין יוצאי ברית המועצות וצאצאיהם אשר אינם יהודים כהלכה אך נחשבים כ"זרע ישראל".¹ מדובר באוכלוסייה גדולה מאוד אשר נמנעת ממנה הזכות להינשא בשל העדר השתייכות דתית. לצדם ישנן קבוצות נוספות כמפורט בפרק זה. הפרק השלישי מציג את החלופות המרכזיות שהוצעו לאורך השנים ועומדות על הפרק, מהשמרנית ביותר ועד למהפכנית ביותר. בפרק הרביעי והאחרון הצגנו השוואה של החלופות לפי תבחינים מרכזיים. הראנו כי החלופה הטובה ביותר לאחר שקלול המרכיבים השונים היא שימור המצב הנוכחי לצד מסלול ברית זוגיות למנועי חיתון.

¹ להרחבה בנושא "זרע ישראל" בהלכה ראו: הרב ח' אמסלם, **זרע ישראל: חקרי הלכה בענייני גירות וגיוור**, מכון מקבץ נדחי ישראל (2010).

התגבשות המצב המשפטי הנוכחי

נישואין וגירושין בישראל נערכים על פי הדין הדתי של בני הזוג.² מצב זה מייחד את מדינת ישראל בהיותה המדינה היחידה מבין הדמוקרטיות המערביות שבה יש מונופול דתי על הנישואין.³ הסדר זה אומץ כירושה מהשלטון הבריטי⁴ ומקורו בשיטת ה"מילט", העדה הדתית, שפותחה על ידי האימפריה העות'מאנית. העות'מאנים, במטרה לשמור על שקט באזורי השליטה שלהם, העניקו לעדות הדתיות השונות עצמאות משפטית בתחום הרגיש של המעמד האישי, ומסרו את סמכות השיפוט בנושאים אלו למנהיגי הדת. משהוקמה מדינת ישראל נשמרה השיטה, אולם התכלית התחלפה בצורך לשמור על אחדות לאומית. בהתחשב במתח ששרר באותם ימים בין הזרמים בעם, תחום הנישואין והגירושין היה בכוחו להוות סלע מחלוקת וסיבה לפירוד, שאיים לסכן את המפעל הציוני כולו.⁵ בשל כך ניתנה סמכות בלעדית ומלאה לרבנות הראשית ולבית הדין הרבני לדון בתחומים הללו. הדבר בא לידי ביטוי בתחילה במכתב שזכה לכינוי "מכתב הסטטוס קוו" ששלח דוד בן גוריון לאגודת ישראל ערב הקמת המדינה ובו התחייבות ש"ייעשה כל מה שאפשר למען ספק בנידון זה את הצורך העמוק של שלומי הדת, למנוע חלילה חלוקת בית ישראל לשניים".⁶ בהמשך עוגן המונופול הדתי על ענייני נישואין וגירושין בחוק שיפוט בתי דין רבניים (נישואין וגירושין), תשי"ג-1953. באופן מסורתי מקפידות הסיעות החרדיות בכנסת לקשור את חברותן בקואליציה בהסכם קואליציוני המבטיח את המשכו של הסטטוס קוו.

המצב המשפטי שנוצר במדינת ישראל הוא שהסמכות להשיא בני זוג יהודים במדינת ישראל נתונה בידי הרבנות הראשית, באמצעות המועצות הדתיות. הרבנות ובתי הדין הרבניים פועלים מכוח חוק של הכנסת, אך מפעילים על האזרח את הדין הדתי. החוק הישראלי איננו מכיר בנישואין אזרחיים שנעשו בישראל או בנישואין פרטיים שנערכו כדת משה וישראל, אך ללא הרבנות. רבנים שאינם מוכרים על ידי הרבנות הראשית לישראל אינם מוסמכים להשיא זוגות, על כן אין הכרה בנישואין שנערכו על ידי רב קונסרבטיבי או רפורמי. גירושין בין יהודים בישראל נערכים גם הם על ידי בית הדין הרבני בלבד, כאשר רק הסוגיות הנלוות להליך (משמורת ילדים, רכוש ומזונות) אפשר שיידונו בבית המשפט לענייני משפחה. הדין הדתי מטיל מגבלות רבות על הגירושין ובמסגרתו נוצרים מקרים רבים של סרבנות גט. במציאות זו, סרבנות גט הופכת מבעיה פנים דתית שבין מאמינים לבעיה שמוזנת ומתוחזקת על ידי המדינה.

² חוק שיפוט בתי דין רבניים (נישואין וגירושין), תשי"ג-1953

³ ש' ספקטור-בן-ארי, **הסדרי נישואים והסדרים חלופיים למיסוד זוגיות: סקירה משווה**, מרכז המחקר והמידע של הכנסת, עדכון אחרון: 14.10.2015 [באתר הכנסת](#)

⁴ Article 46 of the Palestine Order in Council, 1922-1947

⁵ א' לחובסקי "בין שני עולמות – מורשת המשפט המנדטורי במדינת ישראל בראשיתה" **ירושלים בתקופת המנדט: העשייה והמורשת**, (2003), 266

⁶ מכתב מאת ד' בן-גוריון, הרב י"ל פישמן, יי גרינבוים בשם הסוכנות היהודית להסתדרות אגודת ישראל העולמית, מיום 19 ביוני 1947.

היווצרות חלופות לנישואין ברבנות

לאורך השנים התפתחו שתי חלופות למעמד הנישואין של הרבנות. לכל אחת מהן חולשה אחרת ביחס למצב המשפטי הקיים, כפי שיפורט להלן.

1. נישואי קפריסין

בני זוג אשר מציגים בפני פקיד הרישום מסמכים המוכיחים כי נישאו במדינה זרה ושלנישואיהם יש תוקף בדין של אותה מדינה, יכולים להירשם בישראל כנשואים. ברבות השנים הפכה דרך זו למסלול נישואין "עוקף רבנות" והתפתחה תיירות ענפה של זוגות ישראלים הנוסעים לקפריסין ולפראג כדי לערוך טקס ולחזור. בעשור האחרון כששת אלפים זוגות דיווחו מדי שנה למרשם האוכלוסין על נישואין שערכו בחו"ל, אך רק מחציתם זוגות ששני בני הזוג בעלי מעמד תושב בישראל.⁷ מסלול זה מושך אליו זוגות רבים שמנועים מרישום לנישואין בישראל, מהטעמים שיפורטו בהמשך, וכן זוגות הכשירים להינשא אך מעוניינים להימנע מטקס דתי מטעמים שונים. זוגות אלה מוכרים לכל עניין כנשואים, ואף יידרשו להגיע לבית הדין הרבני באם יבחרו להתגרש. מכך משתמע כי בעוד מסלול זה אפקטיבי לעקיפת הטקס הדתי והרישום ברבנות, הוא אינו חוסך מבני הזוג את המעבר בבית הדין הרבני על כל הכרוך בכך.⁸ משום כך, על אף ש"נישואי קפריסין" מתווגים כחתימה נגד הממסד הדתי, מבין שתי החלופות לנישואין ברבנות זוהי החלופה שפחות מאתגרת את ההלכה היהודית. הרישום הממוסד מונע מאנשים שעודם נשואים להתחתן בשנית, ומאפשר לבית הדין לעקוב אחרי קיום גירושין בהתאם לדרישות ההלכה.

2. ידועים בציבור⁹

מוסד הידועים בציבור הוא מוסד אלטרנטיבי לנישואין בו מנהלים בני זוג מסגרת חיים משותפת מבלי להינשא כחוק. תופעה זו, "קוהביטציה" בשמה הלועזי, הולכת ומתרחבת בעולם כחלק משינויים שעובר תא המשפחה המסורתית.¹⁰ גם בישראל קיימת עליה בשיעור הזוגות המקיימים משק בית מבלי שנישאו, ומספרם עמד בשנת 2016 על כ-78 אלף זוגות יהודים, המהווים 6% מסך הזוגות היהודיים.¹¹ קיימות מספר דרכים להגדיר ידועים בציבור, וכל אחת תניב מספרים שונים, אך כולן מתאפיינות במגמת עלייה בעשור האחרון.¹² מעמד המשפטי של הידועים בציבור השתנה עם השנים בעקבות פסיקות בתי המשפט וחקיקה והביא לכך שכיום הוא כמעט זהה למעמד של זוגות נשואים. התפתחות זו מייתרת עבור ישראלים רבים את הנסיעה לחו"ל לצורך עריכת נישואין פורמליים, ואכן ניתן לראות בעשור האחרון ירידה במספר הזוגות שעושים זאת.¹³ מעמד הידועים בציבור מלווה בבעיות. ראשית, בהיותו מסלול אלטרנטיבי הוא מאופיין בחוסר

⁷ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, [נישואין בחו"ל לפי מעמד תושבות מין ושנת נישואין 2000-2016](#), [באתר הלמ"ס](#).

⁸ להרחבה בנושא זה ראו: הרבנית נ' גולדמן-ברש, [נישואין אזרחיים - סקירה הלכתית ואפשרויות יישום](#), תנועת נאמני תורה ועבודה, (2018), [באתר התנועה](#).

⁹ להרחבה בנושא זה ראו: א' בארי, [נייר עמדה ונתונים - מוסד הידועים בציבור](#), תנועת נאמני תורה ועבודה, [באתר התנועה](#).

¹⁰ Families are changing, Doing Better for Families, OECD 2011, [באתר ארגון OECD](#).

¹¹ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, [משפחות בישראל - נתונים לרגל יום המשפחה](#), [באתר הלמ"ס](#), (2018).

¹² י' ברום, [טקסי נישואין יהודיים בישראל מחוץ לרבנות הראשית: נתונים ומגמות](#), פנים- איגוד ארגוני יהדות ישראלית, (2018), 8, [לצפייה והורדה](#). (להלן - ברום).

¹³ ראו הערה 7 לעיל, וכן: ברום, עמ' 7, אשר ניתח כי "כמות הנישואים בחו"ל יציבה ואינה משתנה באופן משמעותי". יצוין כי יציבות במספרים מוחלטים משמעותה ירידה בשיעור ביחס לאוכלוסייה, אשר הולכת וגדלה בעקביות.

ודאות משפטית מסוימת. בעוד שקיומם של קשרי נישואין אינם נושא למחלוקת בין בני זוג נשואים המצויים בהליך גירושין, הרי שזוגות ידועים בציבור מתפלמסים על כך לעתים קרובות. אין בהירות משפטית לגבי הרגע שבו הופכים זוג חברים המתגורר בשותפות לידועים בציבור על כל החובות ההדדיות המשתמעות מכך. מצד ההלכה היהודית קיימת בעיה במוסד זה, שכן במסגרתו עשוי הממסד להכיר בזוגיות של בני זוג בעודם נשואים לאחרים. קיים חשש שמצב זה יהא כר פורה להבאת ילדים ממזרים, בשונה מנישואין אזרחיים בחו"ל שאינם זמינים למי שרשום כנשוי.

מוסד הידועים בציבור הוא מסלול להכרה משפטית שאין לו ביטוי טקסי קונקרטי. בני הזוג יכולים לבחור בו מבלי לקיים אירוע כלשהו המכונן את היחסים ביניהם או לחלופין לקיים טקס חתונה. טקסים כאמור ניתן לסווג באופן גס לשלש קבוצות:

1. **חתונה חילונית** – טקס שלא נערך על ידי איש דת ולא כפוף לכללים דתיים. המוטיבים הדתיים המצויים בו, ככל שישנם, נבחרים מטעמים תרבותיים ולא מתוך מחויבות למסורת ההלכתית. טקסים אלו נערכים לעתים בידי אנשי רוח וידוענים והם נתונים לעיצוב מלא בידי בני הזוג. היעדר רישום של טקסים אלו מקשה על הערכה מספרית שלהם, אולם מחקר בנושא מראה מגמת גידול בשנים האחרונות.¹⁴ בשנת 2017 נערכו לכל הפחות 2,434 טקסי חתונה שאינם אורתודוקסיים (בכלל זה נישואין רפורמיים וקונסרבטיביים).¹⁵

2. **נישואין רפורמיים/קונסרבטיביים** – טקסים אלה נערכים בידי רב או רבה שהוסמכו לכך במוסדות התנועה ליהדות מתקדמת/ התנועה המסורתית (בהתאמה). טקסים אלו כוללים את המרכיבים הדתיים תוך שינויים בהתאם לרוח התנועה ועורכת הטקס. מידת השוויון בין המינים והגמישות של הטקס בהתאם לרצון בני הזוג שונה בין התנועות. המכנה המשותף המרכזי של טקסים אלו הוא שחרף המרכיבים המסורתיים המצויים בהם, הם אינם מוכרים על ידי הרבנות ועל כן חסרי תוקף משפטי.

3. **נישואין פרטיים** – טקס דתי אורתודוקסי הנערך בדרך כלל על ידי רב. טקס זה מחויב לכל כללי ההלכה כפי שמתנהל טקס נישואין ברבנות. הטקס הפרטי נבדל מהטקס ברבנות רק בהליך הבירוקרטי שמאחורי הקלעים. בעוד שנישואין ברבנות מותנים ברישום במועצה הדתית וכפופים לחוקים ותקנות, הנישואין הפרטיים נעשים מבלי לערב את המדינה. פקודת הנישואין והגירושין (רישום) אוסרת על קיום נישואין פרטיים וקובעת עונש שנתיים מאסר לבני זוג שנישאו מבלי לדאוג לרישום הנישואין ברבנות וכן למי שסידר את הנישואין. ניסיונות לבטל סעיף זה כשלו, אולם בעקבות פרשנות מצמצמת שהעניק לו היועמ"ש¹⁶ קיימת למעשה מדיניות אי-אכיפה בעניין.¹⁷ תופעת הנישואין הפרטיים הולכת ומתרחבת בשנים האחרונות, ובשנת 2017 נישאו כך למעלה מ-150 זוגות.¹⁸

¹⁴ ברום, 9

¹⁵ שם

¹⁶ מכתב מאת המשנה ליועמ"ש עו"ד רז נזרי לעמותת עתים מיום 24.4.2017 שכותרתו: **בקשה למתן חוות דעת על תחולת סעיף 7 לפקודת הנישואין והגירושין (רישום).**

¹⁷ ביום 19.7.2018 נחקר הרב דובי חיון המשרתת לתנועה המסורתית בשל חשד לעבירה על סעיף 7 לחוק. היה זה מקרה ראשון של נקיטת הליכים פליליים לפי סעיף זה.

¹⁸ ברום, 12

ב. בעיית מנועי החיתון

מדינת ישראל רחוקה מאוד מהבטחת הזכות להינשא עבור כלל אזרחיה. קיימות כמה קטגוריות שמי שנופל בגדרן מנוע ממימוש זכות זו באופן חלקי או מוחלט, על פי העניין. בעוד שישראלים רבים רואים במונופול הרבנות על הנישואין בעיה במישור הרעיוני, אותם אזרחים מנועי חיתון נתקלים בבעיה מעשית אשר לה השלכות מרחיקות לכת על יכולתם להקים משפחה.

חסרי הדת

לקבוצה זו משתייכים רוב מנועי החיתון בישראל, ובהתאם לכך זוהי הקבוצה העיקרית שבה עוסק נייר זה. בניגוד לרוב מנועי החיתון האחרים, מי שנמצא בקבוצה זו נמנעת ממנו האפשרות להינשא במדינת ישראל עם כל אדם.

בשנות התשעים התרחשה העלייה הגדולה מברית המועצות לשעבר. כשליש מאוכלוסיית העולים (300,000 בקירוב) היו זכאי חוק השבות אשר חרף הזיקה שלהם לעם היהודי אינם יהודים על פי ההלכה. הריבוי הטבעי והמשך העלייה ממדינות אלה הביא לכך שכיום מדובר בקבוצה המונה כ- 385,200 איש ואישה אשר מוגדרים "חסרי דת".¹⁹ קטגוריה זו שללה מהם את היכולת להינשא במדינת ישראל, ולא רק ליהודים. גם עם בני דת אחרת ואף בינם לבין עצמם, הם אינם יכולים להינשא, שכן המדינה מכירה רק בנישואין דתיים הנערכים על ידי העדות הדתיות המוכרות.

החל משנת 2010, בעקבות חקיקת חוק ברית הזוגיות לחסרי דת, תש"ע-2010 רשאים בני זוג ששניהם מוגדרים חסרי דת להירשם במרשם הזוגיות. רישום זה מקנה כמעט את כל הזכויות הסטטוטוריות שלהם זכאי זוג נשוי. מאחר ששני בני הזוג נדרשים להיות חסרי דת כתנאי לרישום, יש בכך פתרון מצומצם למדי. היענות הציבור למרשם הזוגיות דלה ביותר ובשנים האחרונות ההרשמה אפסית (מיום הקמת המאגר, 22.9.2010, ועד לחודש יולי 2018 נרשמו בו 129 זוגות בלבד. בשלש השנים האחרונות יחד נרשמו פחות מעשרה זוגות).²⁰

איסורים החלים על כהן

ההלכה היהודית מטילה מגבלות נישואין על כוהנים. נאסר על גבר יהודי שהוא כהן לשאת אשה גרושה, גיורת, בת למי שאינו יהודי וכן בת לשני הורים שהתגיירו. הגבלות אלו הן בדרגה של "איסור לאו", ומשמעות הדבר היא שאסור לכהן לשאת את האשה אך אם עשה זאת הנישואין יהיו בני תוקף (אך מוטלת חובה הלכתית על בני הזוג להתגרש). זאת בניגוד למקרים כגון נישואי יהודי עם אשה שאינה יהודיה, למשל, שלהם אין כלל תוקף הלכתי והם אינם מצריכים גט. בני זוג כמתואר לעיל אשר יבקשו להירשם לנישואין ברבנות ייתקלו בסירוב. אין זה משנה אם הם מייחסים חשיבות לאיסורי ההלכה הללו או לא.

ממזרים ואחרים המופיעים ברשימה השחורה

ממזר הוא מעמד הלכתי שמוחל על מי שנולד כתוצאה מיחסי אישות אסורים שנכללים בגדר "איסורי עריות". המקרה המוכר של הממזרות הוא מי שנולד לאשה נשואה כתוצאה מיחסים עם

¹⁹ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, **דוח פני החברה בישראל מס' 10 - דת והגדרה עצמית של מידת דתיות**, יוני 2018, [באתר הלמ"ס](#).

²⁰ יחידת המרות דת, העדות הנוצריות ומרשם ברית הזוגיות, **מרשם ברית הזוגיות - סטטיסטיקות**, [באתר משרד המשפטים](#).

גבר זר, אך גם מי שנולד כתוצאה מיחסים בתוך המשפחה, אף באונס, נחשב ממזר. הממזרות עוברת לצאצאים עד סוף הדורות. ממזרים אינם רשאים על פי ההלכה להינשא למי שאינם ממזרים. בשל העובדה שנישואין בישראל נערכים על פי הדין הדתי, המושג ממזר והסנקציה הנלווית אליו קיבלו תוקף משפטי במדינת ישראל. לפיכך אין זה "עניין של דתיים", אלא עניינו של כל אדם הרוצה להינשא במדינה, תהא אמונתו אשר תהא. מי שהוכרז ממזר על ידי בית הדין הרבני מוכנס לרשימה השחורה אשר שמורה באופן דיגיטלי במחשבי הנהלת בתי הדין. אדם שהתעורר לגביו חשד כי הוא ממזר מוכנס אף הוא לרשימה זו ובכך מנוע מנישואין עם כל אדם. רשימה זו מכילה בין מאתיים לשלש מאות איש ואישה.

נוסף על הממזרים והחשודים כממזרים, כוללת הרשימה השחורה גם את שמותיהם של כמה מאות אנשים נוספים, ביניהם אנשים אשר התעורר לגבם חשד שאינם יהודים. קטגוריה הלכתית נוספת שבעטיה מוכנסים אנשים למאגר היא איסור נישואי "בעלה ובעלה" שמתייחס לבני זוג שקיימו יחסים בעוד האישה נשואה לאחר. בקטגוריה זו, בשונה מהאחרות, נמנעת האפשרות להינשא רק לאדם מסוים, ולא לכלל האוכלוסייה. הרשימה השחורה כוללת מקרים הלכתיים נוספים, וקצרה היריעה מלפרטם. כיום כוללת הרשימה את פרטיהם של 1,360 איש ואישה תחת קטגוריה של "טעוני בירור יהדות", ו-5,327 תחת יתר הקטגוריות.²¹

מטבע הדברים קיומה של רשימה זו מחוללת הרתעה כלפי ישראלים רבים בעלי נסיבות דומות אשר יודעים כל חייהם לא להתקרב למוסדות הרבנות מפני שהם עלולים להיתפס ולהיכלל ברשימה. גם הם מנועים מנישואין בשל המצב המשפטי הקיים.

זוגות מעורבים

החוק הישראלי באמצעות הדין הדתי מכיר רק בנישואין של בני אותה דת, שכן אף אחת מהעדות הדתיות המוכרות בישראל אינה משיאה את בניה ובנותיה עם מי שאינם בני אותה הדת. זוג מעורב שנישא בחו"ל רשאי להירשם כנשוי במרשם האוכלוסין, ולקבל הכרה זהה לזו של זוג יהודים שדיווח על נישואין אזרחיים שנערכו בחו"ל.

זוגות חד-מיניים

בהלכה היהודית אין הכרה בנישואין שאינם בין איש לאישה, וכן בחוקי מדינת ישראל. אף אם נישאו בני זוג בני אותו המין בחו"ל במדינה שבה הדבר אפשרי, נישואיהם לא יקבלו הכרה מהותית בשובם לישראל אלא רק בהכרה לצורכי רישום סטטיסטי במרשם האוכלוסין. זאת בשונה מיתר הזוגות שנישאו אזרחית בחו"ל שבאפשרותם לקבל בישראל גם זכויות מהותיות. חשוב להדגיש כי שאלת ההכרה בנישואין של זוגות חד-מיניים היא סוגיה נפרדת מסוגיית מנועי החיתון, והיא מעסיקה מדינות רבות העולם אף שהרישום בהם איננו בהתאם לדין הדתי. **בנייר זה איננו מתמודדים עם שאלה זו.**

²¹ נתונים מעודכנים ליום 3.3.2018. פורסם ע"י נ' כימוביץ-כהן, רשימת טעוני בירור יהדות – חומר רקע לדיון בוועדת העלייה, הקליטה והתפוצות, מרכז המחקר והמידע של הכנסת, (2018), [באתר הכנסת](#).

היבטים בחומרת הבעיה של מנועי החיתון:

המחיר הדתי

1. המצב המשפטי הנוכחי דוחק את היהדות לעמדה כופה ומנוכרת. האפקטיביות של כפייה זו לצורך מניעת התבוללות מוטלת בספק, שכן החלופות הקיימות לנישואין ברבנות²² ממילא מאפשרות מסגרת זוגיות לכל מי שלא חשוב להם להינשא כדת משה וישראל. מאידך, הנזק הוא רב - מאות אלפי אזרחים בישראל שיודעים שהמדינה, בשם היהדות, לעולם לא תכיר בהם ככשירים להינשא. ניתן לצפות כי חווית הקיפוח הזו בשם הדת היהודית, תשפיע על זהותם היהודית של אזרחים אלה ואף על היחס ליהדות שינחילו לילדיהם.
2. בהיבט ההלכתי המצב הקיים היום חמור ומביא לידי ריבוי ממזרים. בעוד רישום נישואין (מכל סוג) בידי הרשויות מבטיח פיקוח על כך שבני זוג יהיו פנויים טרם נישואיהם,²³ מעמד הידועים בציבור הנו פתוח לכל. בהתאם לכך אשה נשואה יכולה לקבל הכרה כידועה בציבור של אחר ולהביא לעולם ילד ממזר באין מפריע ומבלי להבין את ההשלכות לכך.

המחיר המוסרי-המשפטי

1. מדינת ישראל פוגעת בזכות של אזרחיה להינשא ולהקים משפחה, בזכותם לחופש דת וחופש מדת ובזכותם ליחס שווה בפני החוק. אלה אינן זכויות שוליות אלה מרכיבים מרכזיים בזהותם של אזרחי המדינה. הלגיטימציה המוסרית לנטילת זכויות אלה בחברה דמוקרטית חלשה, במיוחד במציאות שבה מיעוט כופה מערכת ערכים זו על הרוב באמצעות לחץ פוליטי.
2. קיים פער שהולך ומתרחב בין החוק לבין המציאות בשטח. בעוד הדרך היחידה להינשא כדי במדינה היא בטקס דתי, הולך ועולה שיעור הזוגות שנישאו בחו"ל ואלו שמקיימים משקי בית משותף ללא נישואין כלל. לפי נתוני הלמ"ס בישראל מתנהלים כ-83 אלף משקי בית בידי זוגות שאינם נשואים. בעשור האחרון כעשרת אלפים זוגות דיווחו מדי שנה למרשם האוכלוסין על נישואין שערכו בחו"ל.²⁴ שתי קבוצות אלה כוללות למעלה מרבע מיליון תושבים במדינה שזכאים לזכויות של פרטים נשואים על אף שלא נישאו בהתאם לחוק הישראלי. זכויותיהם אלה מקורם על פי רוב פסיקות בתי המשפט ובהחלטות סטוטוריות, ולא מדברי חקיקה. מציאות זו מלמדת על התרוקנות מתוכן של החוק הכתוב וכרסום בשלטון החוק.

המחיר החברתי

מדינת ישראל, באמצעות חוקיה, מעבירה מסר של חוסר לגיטימציה לאזרחים שלה שהם שומרי חוק. כאשר קבוצות גדולות בחברה נדחות באופן ממוסד ומנושלות מזכויות - מעמיק השסע בחברה. עולים חדשים ודור שני לעלייה, שרבים מהם מתמודדים ממילא עם אתגרים של השתלבות בחברה הישראלית, נתקלים בקיר אטום בבואם להינשא. תיוג פרט בחברה כבלתי כשיר משפטית לנישואין אף עשוי לפגוע ב"אטרקטיביות" שלו בבואו למצוא בת זוג (והדברים

²² נישואין אזרחיים בחו"ל וידועים בציבור, כאמור בפרק א' לעיל

²³ הליך הרישום לנישואין אזרחיים במדינה זרה מחייב הצגת פלט תמצית רישום ממרשם האוכלוסין, הכולל מעמד אישי.

²⁴ ראו הערה 7 לעיל.

האמורים נכונים לנשים וגברים כאחד). יהודים בקהילות בחו"ל מתרחקים ממדינת ישראל על רקע סירוב של המדינה לאפשר להם להתחתן כאן. כך, במקום שמוסד הנישואין יהווה גשר בין ישראל ליהדות התפוצות, הוא הופך לגורם מפלג.

ג. סקירת חלופות

נציג להלן את החלופות המרכזיות שהוצעו בעבר ובהווה להתמודדות עם הסוגיה. תחת כל אחת מהן ישנן תת-גרסאות הנבדלות זו מזו בפרטים שונים.

1. "סטטוס קוו" - שימור מצב נוכחי

ככל שבית המשפט משווה בין מעמדם של זוגות ידועים בציבור או שנישאו בחו"ל לבין מעמדם של זוגות שנישאו על פי הדין הדתי, אין הכרח לשנות את חוק. על כן ניתן להמשיך במצב הקיים תוך שמבטיחים שבתי המשפט ממלאים את הפערים שנפתחים מעת לעת בין הזכויות המגיעות לזוגות השונים. חלופה זו מניחה שהפגיעה העקרונית בזכות להינשא היא היבט שולי בבעיית מנועי החיתון, שעיקרה היא הפגיעה בזכויות הנלוות להכרה בנישואין.

2. מימון עלויות נישואין אזרחיים בחו"ל

חלופה זו מציעה לשמר את המצב המשפטי הנוכחי, לפיו המדינה לא מציעה מסלול מיסוד לזוגות מנועי חיתון. זוגות אלה יממשו את זכויותיהם באמצעות רישום של נישואין אזרחיים שביצעו בחו"ל. נטילת האחריות של המדינה על כך שהיא משלחת את אזרחיה להינשא בחו"ל תתבצע על ידי מתן החזר עלויות הנסיעה והרישום בחו"ל. מתוך הנחה שאם זה הפתרון היחיד שהמדינה מאפשרת – מן הראוי שהיא תממן אותו. המדינה תידרש במסגרת חלופה זו לאמוד את היקף ההוצאה המוכרת לעניין זה ולעגן זאת בחוק. זוגות שבקשתם להירשם לנישואין ברבנות תדחה יהיו זכאים לקבל את סכום ההחזר בבואם להירשם במרשם האוכלוסין לאחר ההליך בחו"ל. בנוסף, המדינה תידרש להבטיח את ביצור מעמדם המשפטי של זוגות שנישאו בחו"ל כדי שחלופה זו תהיה בת תוקף.

3. שימור מצב נוכחי לצד מסלול ברית הזוגיות למנועי חיתון

המונופול על הנישואין ישמר בידי הרבנות, אולם זוג שיבקש להירשם לנישואין וידחה, יופנה למסלול משני של רישום במרשם הזוגיות. ברית הזוגיות תקנה לאותם זוגות את כל הזכויות והחובות של זוגות שנישאו ברבנות. מדובר בהרחבה של מרשם הזוגיות הקיים כיום עבור זוגות ששניהם חסרי דת, ומוצע שהוא ישרת את כל הזוגות מנועי החיתון. מעמד ברית הזוגיות נבדל מנישואין אזרחיים בערך הסמלי שהמדינה והחברה מעניקים לו. קרי, מדינת ישראל תמשיך להכיר רק בדרך אחת להינשא, ויחד עם זאת תאפשר הענקת זכויות דומים לבאים בברית הזוגיות מבלי להשוות אותה באופן סמלי לנישואין.

4. שימור מצב נוכחי לצד מסלול נישואין אזרחיים למנועי חיתון

חלופה זו דומה לקודמתה, אלא שהיא מציעה לזוגות מנועי חיתון הכרה מלאה בנישואין שלהם, כולל ההיבט הסמלי שבשם הרישום. הצעה זו מכניסה לספר החוקים הישראלי את

מוסד הנישואין האזרחיים, על כל המשתמע מכך. השימוש במונח נישואין, בשונה מברית הזוגיות, מחיל שיוויון לא רק במישור הזכויות אלא גם בהיבט הסמלי.

ד. הערכת חלופות

ישנם מספר קריטריונים שצריכים להיות מובאים בחשבון לצורך דיון בחלופות השונות. קביעת כובד המשקל של כל אחד מהם, והציון שהחלופות השונות מקבלים עבורם, כפופים לתפיסות עולם. על כן לא נתנו ציונים לכל חלופה, אך הצבענו על החלופה שנראית לנו מתאימה ביותר.

קריטריונים להערכה:

1. **פתרון בעיית מנועי החיתון** – כדי לדרג את טיב הפתרון המוצע לבעיה בחנו שני היבטים:
 - א. **הכרה משפטית** - האם המדינה מעמידה עבור זוגות מנועי חיתון הסדר משפטי המקנה להם זכויות וחובות זהים לאלו של זוג שנישא ברבנות.
 - ב. **הכרה סמלית** – האם ההסדר המוצע מושווה באופן סמלי למוסד הנישואין הקיים ברבנות או שמא מתויג כמוסד נחות ("ברית זוגיות" לעומת נישואין).
2. **השפעות חיצוניות של החלופה** – כל אחת מהחלופות המוצעות מערערת במידת מה את המצב הקיים, ומשפיעה על דמותה של החברה ושל המדינה. השפעות אלו גם משליכות באופן ישיר על ההיתכנות הפוליטית. ככל שהחלופה מייצרת השפעה קטנה יותר, כך עולים הסיכויים להעביר אותה ללא וטו של המפלגות הדתיות.
 - א. **השפעה על המצב ההלכתי** – האם יישום החלופה צפויה להביא לעלייה בהיקף מקרי ממזרות או שמא לירידה. ההשוואה היא ביחס למצב הקיים, בו עומדת לבני זוג אפשרות לחיות כידועים בציבור ולקבל הכרה קרובה לזו של זוגות נשואים. הנחת העבודה ההלכתית היא שמסגרות נישואין אזרחיות אינן נחשבות לנישואין הדורשים גט (כדעת רוב פוסקי ההלכה²⁵), ובהיותם בלתי זמינים לאנשים שאינם פנויים, הם צפויים לצמצם את בעיית הממזרים.
 - ב. **השפעה על תמריצים לגיור** – מונופול הרבנות על הנישואין בישראל משמש תמריץ עבור רבים מאוכלוסיית חסרי הדת להתגייר או להשקיע משאבים בחקר שורשיהם המשפחתיים לצורך הוכחת יהדות. החלופות המוצעות צפויות להשפיע במידה שונה על תמריץ זה, השפעה שתעצב לאורך זמן את שיעור חסרי הדת בחברה הישראלית.
 - ג. **השפעה על דמותה של המדינה כמדינה יהודית** – האם החלופה המוצעת נותנת מעמד סמלי למוסד משפחתי המנוגד לערכי היהדות וההלכה, ועד כמה מושווה מעמדו למעמד הנישואין כדת משה וישראל.

²⁵ ראו: גולדמן-ברש, בהערה 8 לעיל

חלופה נבחרת:

לאחר שקילת הקריטריונים השונים (כמובא בטבלה שלהלן), ותוך התחשבות בשימות הפוליטית של החלופות השונות, ראינו בחלופה השלישית את הפתרון הטוב ביותר לבעיה: **שימור מצב נוכחי לצד מסלול ברית הזוגיות למנועי חיתון**. אמנם פתרון זה איננו מושלם, אך אנו סבורים שתחת מכלול הנסיבות הנתון הוא הפתרון הטוב ביותר שניתן להסכים עליו בשיח ההלכתי ובמערכת הפוליטית. הוא יאפשר למנועי חיתון לממש את זכותם הטבעית והחברתית להקים משפחה שתהא מוכרת על ידי המדינה. בד בבד הוא מאפשר למדינה להמשיך להעדיף את מוסד הנישואין היהודי, ולחייב בו את מי שכשירים לבוא בשעריו. יישום חלופה זו צפוי להביא לירידה בפנייה של זוגות להכרה כידועים בציבור, וייתן לגיטימציה למדינה לצמצם את הזכויות המגיעות לזוגות כאלה. היות שחלופה זו אינה פותחת מסלול חדש בפני זוגות הכשירים להינשא באמצעות הרבנות לא צפויה פגיעה בשיעורי הנישואין כדת משה וישראל.

טבלת השוואת חלופות

השפעות חיצוניות של החלופה			פתרון בעיית מנועי חיתון		
השפעה על דמותה של המדינה כמדינה יהודית	השפעה על תמריצים לגיור	השפעה על המצב ההלכתי	הכרה סמלית	הכרה משפטית	
שימור המונופול הדתי מותיר את הרכיב היהודי במדינה בעמדת עליונות, אולם כבר כיום ניתן לראות את התגברות השימוש שעושה הציבור הישראלי באלטרנטיבות.	קיים תמריץ לגיור ולהוכחת יהדות.	נמשך המצב כיום, בו יש חשש להבאת ילדים ממזרים עקב ריבוי ידועים בציבור שאינם מתגרשים מבני זוג קודמים.	במצב הנוכחי אין למנועי חיתון אפשרות להינשא על פי הדין הישראלי.	החוק הישראלי אינו מציע מסלול רשמי למיסוד הזוגיות.	1 "סטטוס קוו" שימור מצב נוכחי
שימור המונופול הדתי מותיר את הרכיב היהודי במדינה בעמדת עליונות, אולם כבר כיום ניתן לראות את התגברות השימוש שעושה הציבור הישראלי באלטרנטיבות.	קיים תמריץ לגיור ולהוכחת יהדות.	נמשך המצב כיום, בו יש חשש להבאת ילדים ממזרים עקב ריבוי ידועים בציבור שאינם מתגרשים מבני זוג קודמים.	ההחזר הכספי מבטא נטילת אחריות סמלית על העדר ההסדרה המשפטית. אין השוואה למעמדם של זוגות הנישאים ברבנות.	החוק הישראלי אינו מציע מסלול רשמי למיסוד הזוגיות.	2 מימון עלויות נישואין אזרחיים בחו"ל
אין השפעה משמעותית על הרכיב היהודי בזהותה של המדינה, שכן המסלול מוצע למנועי חיתון בלבד, ומעניק הכרה נמוכה מבחינה סמלית.	תיתכן שחיקה מסוימת בתמריץ החיצוני לגיור ולהוכחת יהדות.	אין חשש הלכתי משמעותי. בני הזוג יידרשו להיות פנויים כדי לבוא בברית הזוגיות. העובדה שמדובר בברית זוגיות ולא נישואין מסירה לדעת פוסקי הלכה רבים חשש של ממזרות. ²⁶	מנועי החיתון אינם מושווים לזוגות נשואים ברבנות.	מרשם הזוגיות יעניק למנועי חיתון הכרה משפטית מלאה כזוג נשוי.	3 מסלול ברית הזוגיות למנועי חיתון
מדובר בהכרה ראשונה במדינת ישראל בנישואין אזרחיים, ומתן מעמד סמלי מלא לנישואי התבוללות.	תיתכן שחיקה בתמריץ החיצוני לגיור ולהוכחת יהדות.	אין חשש הלכתי משמעותי. ²⁷ (בהסתמך על עמדות הרוב בהלכה שאינה דורשת גט בנישואין אזרחיים).	ההכרה בנישואין אזרחיים מהווה הכרה ברמה הגבוהה ביותר שהמדינה מעניקה למסגרת זוגית.	נישואין אזרחיים יוכרו באופן מלא מבחינה משפטית.	4 מסלול נישואין אזרחיים למנועי חיתון

²⁶ ראו בין היתר, הראשלי"צ הרב בקשי דורון: "אם יקום מסלול אלטרנטיבי שלא יקרא "נישואין", יש בכך החלטת הזוג שלא להתקדש... וא"כ אין חשש לקידושין." הרב א' בקשי דורון, "חוק נישואין וגירושין – היצא שכתוב בהפסדו", תחומין כ"ה, (תשס"ה), 99-107

²⁷ ראו רשימה חלקית של פוסקי הדורות האחרונים הסבורים כך במאמרם של הרב מ' קליין והרב ש' משאש, "נישואין אזרחיים וממזרות", תחומין כ"ד, (תשס"ד) 181-187